

БЮДЖЕТЛАШТИРИШ ВА БЮДЖЕТ НАЗОРАТИНИНГ НАЗАРИЙ МАСАЛАЛАРИ

Абдурахманов К.А.

*Тошкент давлат иқтисодиёт университети ҳузуридаги
«Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг илмий
асослари ва муаммолари» илмий-тадқиқот маркази*

Аннотация: Мақолада бюджет ташкилотларини молиялаштириш ва маблағларни мақсадли сарфланиши назорати самарадорлиги ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ўрганилган. Шунингдек, “бюджет ташкилотлари”, “бюджетлаштириш” ва “бюджет назорати” тушунчалари ўрганилиб, уларнинг иқтисодий моҳияти кўриб чиқилган ҳамда тадқиқот доирасида хулосалар шакллантирилган.

Калит сўзлар: бюджет ташкилотлари, молиялаштириш, бюджетлаштириш, бюджет назорати, молия.

Аннотация: В статье исследуется взаимосвязь между финансированием бюджетных организаций и эффективностью контроля за целевым использованием средств. Также были изучены понятия «бюджетные организации», «бюджетирование» и «бюджетный контроль», рассмотрена их экономическая сущность и сформулированы выводы в рамках исследования.

Ключевые слова: бюджетные организации, финансирование, бюджетирование, бюджетный контроль, финансы.

Abstract: The article examines the interrelationship between the financing of budget organizations and the effectiveness of control over the targeted use of funds. Also, the concepts of "budget organizations", "budgeting" and "budget control" were studied, their economic essence was considered, and conclusions were formed within the framework of the research.

Key words: budget organizations, financing, budgeting, budget control, finance.

1. Кириш.

Бюджет ташкилотлари ҳар қандай иқтисодий тизимда ва ҳар қандай бошқарув моделида ишлаб чиқариш ва молиявий-иқтисодий муносабатларнинг муҳим субъектлари ҳисобланади. Улар таълим, соғлиқни сақлаш, илмий тадқиқотлар, ижтимоий ҳимоя, маданият, давлат бошқаруви каби қатор ижтимоий аҳамиятга эга бўлган эҳтиёжларни қондиришни таъминлашга мўлжалланган. Бюджет ташкилотлари давлатимизда фаолият юритаётган энг йирик ташкилотлардан бири ҳисобланади. Булар давлат ва маҳаллий бюджетлар ҳисобидан таъминланадиган муассасалар, ташкилотлардир. Мамлакатда яратилган молиявий ресурсларнинг ярмидан кўпи давлат бюджети тизимида сафарбар этилган. Бу маблағлар асосан бюджет ташкилотларининг ҳисоб-китобларига сарфланади. Бу бюджет

ташкilotлари молиясининг мамлакат иқтисодиётидаги катта аҳамиятини белгилайди. Сўнгги йилларда бюджет назорати ташкilotнинг молиявий фаолияти билан боғлиқлигини аниқлаш учун тез-тез текшириш ўтказишга асосланади. Ҳозирги вақтда кўплаб ташкilotларнинг мавжудлигини фақат уларнинг молиявий кўрсаткичлари нуқтаи назаридан оқлаш мумкин. Шунинг учун бундай ташкilotлар учун уларнинг молиявий кўрсаткичларини яхшилайдиган ҳар қандай нарса фойдалидир.

Шундан келиб чиқиб, тадқиқотимизни бюджет ташкilotларини молиялаштириш ва маблағларни мақсадли сарфланиши назорати самарадорлиги бўйича олиб боришни режаллаганмиз.

2. Адабиётлар шарҳи.

Ушбу тадқиқот доирасида биз тушунишимиз керак бўлган тушунчалар: “бюджет ташкilotлари”, “бюджетлаштириш”, “бюджет ташкilotларини молиялаштириш” ва “бюджет назорати” дир. Ушбу тушунчаларни ўзаро боғлиқликда ўрганиш, тадқиқотимиз олдига қўйган масалани ечимида муҳим аҳамият касб этади.

Аввало, Анесси-Пессина ва бошқалар (2012) фикрича: “Бюджет - бу аниқ вақтдан олдин тузилган ташкilot фаолиятининг молиявий ва миқдорий ҳисоботи. У менежерлар ва сиёсатчиларга ўзлари жавобгар бўлган стратегик қарорларни қабул қилишда ёрдам бериш учун молиявий маълумотлар билан таъминлайди”.

С.Т.Хорнгрен ва бошқалар (2012) талқинича: “Кўпгина даромадли компанияларда бюджет аслида муваффақиятнинг калитидир”.

С.Спонем ва С.Ламберт (2016) фикрича: “Бюджетлар кўпчилик ташкilotларнинг ажралмас қисми бўлиб, турли бошқарув функцияларини бажаради. Бюджетлар кўпчилик ташкilotларнинг ажралмас қисми бўлиб, режалаштириш, бошқариш, назорат қилиш ва қарорлар қабул қилишнинг асосий бошқарув функцияларини қўллаб-қувватлайди”.

А.Боурмистров ва К.Каарбоэ (2013) фикрича: “Ҳар қандай йирик ташкilotда, хусусан, давлат секторида қарама-қарши сиёсат мақсадлари мавжуд бўлиб, уларнинг барчаси турли хил манба таъсирига эга бўлиб, капитал ёки даромад оқибатларига олиб келиши мумкин. Шу сабабли, самарали бюджетлаштириш жараёни муқобил сиёсат мақсадларининг барча молиявий оқибатларини баҳолашга имкон бериши керак, бу эса сиёсатчиларга уларни баҳолаш ва харажатларни мавжуд ресурслар билан солиштириш имконини беради”.

“Бюджет муассасаси, шунингдек, асосий фаолият турлари бўлмаган бошқа фаолият турларини, фақат ўзи яратилган мақсадларга эришишга хизмат қиладиган ва кўрсатилган мақсадларга мос келадиган даражада, агар унинг таъсис ҳужжатларида кўрсатилган бундай фаолият мавжуд бўлса, амалга оширишга ҳақлидир” (В.Д.Грибов, 2014).

Ўзбекистон Республикаси Бюджет кодексининг (2021) 4-моддасида “Давлат функцияларини амалга ошириш учун белгиланган тартибда давлат ҳокимияти органларининг қарорига кўра ташкilot этилган, Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан сақлаб туриладиган нотижорат ташкilot бюджет ташкilotидир” деб таърифланган.

Ж.Бэтте (1970) ўз тадқиқотларида “Бюджетлаштириш молиявий муваффақият учун жуда муҳимдир. Муваффақиятли ва муваффақиятсиз янги корхоналар ўртасидаги фарқларни ўрганиш доимий равишда бюджетларни пухта ишлаб чиқадиган ва уларга риоя қиладиган корхоналар омон қолиш ва муваффақиятга эришиш имкониятларини оширишини аниқлайди. Бюджетлаштириш - бу бюджетларни тузиш ва кейинчалик уларга иложи бориша қатъий риоя қилиш жараёни” – деб таъкидлаган.

С.Т.Хорнгрен ва бошқалар (2012) бюджетларни моҳиятини қуйидагича изоҳлашган: “Бюджетларни тавсифлаш учун ишлатиладиган атамалар компаниялар орасида фарқ қилади. Баъзи компаниялар бюджетлаштиришни мақсадли деб аташади ва кўп компаниялар бюджетни фойда режаси деб аташади”.

“Самарали бюджет тузиш тўғри ташкилий тузилишга боғлиқ. Бундай тузилмада фаолиятнинг барча босқичлари учун ваколат ва жавобгарлик аниқ белгиланган. Тадқиқот ва таҳлилларга асосланган бюджетлар компаниянинг ўсиши ва рентабеллигига ҳисса қўшадиган реал мақсадларга олиб келиши керак. Бундан ташқари, бюджет дастурининг самарадорлиги тўғридан-тўғри бошқарувнинг барча даражалари томонидан қабул қилиниши билан боғлиқ” (Претабх, 2010).

Бюджетлаштириш компаниянинг стратегияси билан бирлаштирилганда энг фойдали ҳисобланади. Ташкилий мақсадлар, стратегиялар ва узоқ муддатли режалар ишлаб чиқилгандан сўнг, компаниялар бюджетларни тайёрлайдилар. Бюджетни ишлаб чиқишда менежментнинг ҳар бир даражаси иштирок этишга таклиф қилиниши керак. Бюджетлар, эҳтимол, энг кўп қўлланиладиган бошқарув қурилмаларидир. Бюджет назорати турли функцияларни тўғри режалаштириш ва мувофиқлаштириш, турли хил капитал ва даромадлар харажатларини тўғри назорат қилиш ва ресурслардан максимал даражада фойдаланиш орқали ташкилотнинг фойдасини максимал даражада оширишга қаратилган фаолиятдир (Претабх, 2010).

Бюджет назорати - бу товар ёки хизматларни ишлаб чиқариш ва сотишнинг барча жиҳатларини режалаштириш ва назорат қилиш воситаси сифатида бюджетдан фойдаланадиган тизим. Бу тўғри, чунки биз хижолат бўлмаслик учун раҳбарият кузатиши керак бўлган келишмовчиликлар соҳасини аниқлаш учун даромадлар ва харажатларнинг тафовути таҳлилини тайёрлаймиз, чунки ҳар қандай салбий тафовутлар корпоратив мақсадларга эриша олмасликка олиб келади ва натижада манфаатдор томонлар билан келишмовчиликка олиб келади (Ж.Баттй, 1982).

Бюджет назоратини тўғри режалаштиришни амалга ошириш орқали фирма бюджетдан ажратилган маблағлар асосида харажатларни камайтириш ва хизматлар сифатини яхшилашга қодир. Бу харажатларни камайтиришга ёрдам беради ва мақсадларга эришиш, шунинг учун ташкилий самарадорликни оширади. Бюджет тузиш орқали менежерлар ўз саъй-ҳаракатларини ташкилотнинг мақсадлари унинг қисмлари мақсадларига мос келиши учун мувофиқлаштирадидилар. Назорат бюджетларда белгиланган мақсадларга эришишни кафолатлайди (Г.А.Чурчилл, 2001).

Бюджет назорати - бу харажатлар режасини ишлаб чиқиш ва уни ёки харажатлар схемаларини йўлда қолиш учун тузатиш зарурлигини аниқлаш учун вақти-вақти билан ушбу режа билан ҳақиқий харажатларни солиштириш жараёни. Бу жараён харажатларни назорат қилиш ва турли молиявий мақсадларга эришиш учун зарур. Ташкилотлар ўзларининг харажатларини бошқаришда кўп жиҳатдан бюджет назоратига таянадилар ва бу усул давлат ва хусусий сектор томонидан ҳам қўлланилади (А.С.Дунк, 2009).

Л.Н.Фонжонг (2007) томонидан олиб борилган эмпирик тадқиқотлар бюджет назорати ва молиявий кўрсаткичлар ўртасидаги ижобий боғлиқликни кўрсатади ва менежерларни бюджетлаштириш жараёнига жалб қилиш ва бизнеснинг мақсад ва вазифаларига эришишда ёрдам бериш учун менежерларни рағбатлантириш орқали яхши мотивацион таъсир кўрсатади.

Айтиш мумкинки, бюджет назорати ташкилотнинг молиявий кўрсаткичларида имтиёзларни амалга оширишга олиб келадиган асосий воситалардан биридир. Бюджет назорати бюджетни тайёрлаш, ҳақиқий ютуқларни қайд этиш, реал ва бюджет кўрсаткичлари ўртасидаги фарқларни аниқлаш ва текшириш ва бюджет

кўрсаткичларига самарали эришиш учун тегишли тузатиш чораларини кўришни ўз ичига олади (Ф.К.Кинюа, 2015).

3. Тадқиқот методологияси.

Мақолада анализ, синтез, индукция, дедукция ва илмий мушоҳада усуллари кенг қўлланилиб, ушбу усуллар воситасида таҳлилий амаллар бажарилган ҳамда хулоса ва таклифлар шакллантирилган.

4. Таҳлил ва натижалар.

Бизга маълумки, халқаро амалиётда давлатлар харажатларга устуворликларини аниқлашга ёрдам бериш ва фискал натижаларга таъсир қилиш учун турли бюджет амалиётларини қўллайди. Бироқ барча бюджет амалиётлари исталган фискал мақсадларга эриша олмайди ва баъзи амалиётлар уларнинг узоқ муддатли молиявий барқарорлигини бузиши мумкин.

Ҳар бир бюджет циклида ҳукуматлар харажатларнинг устувор йўналишлари ва солиқ ставкалари тўғрисида қарор қабул қилади ва уларнинг ҳар бири фискал натижаларга таъсир қилувчи турли амалиёт ва қоидаларни қабул қилади. Давлатлар иқтисодий таназзул даврида фискал чекловларни ва барқарорликни таъминлаш воситалари сифатида балансланган бюджет талабларини, бюджетни барқарорлаштириш жамғармаларини ва бошқа бюджет институтларини қабул қилдилар. Шунингдек, улар бюджетлаштириш циклидан, даромадларни ҳисоблаш усулларида, қарз лимитлари ва бюджетлаштиришнинг асосий кўрсаткичларидан харажатларни режалаштириш ва устуворликларини белгилаш воситалари сифатида фойдаланганлар. Бироқ барча бюджет амалиётлари исталган фискал мақсадларга эриша олмайди ва баъзи амалиётлар давлатларнинг узоқ муддатли молиявий барқарорлигини бузиши мумкин.

Бугунги кунда бюджет ташкилотларини молиялаштириш ва маблағларнинг сарфланиши натижаси қанчалик самарадорлигини аниқлаш масаласи жуда долзарб бўлиб, бюджет харажатларининг самарасиз ошишини олдини олишга хизмат қилади. Агар маблағлар бесамар сарфланса, албатта, бюджет профицитига салбий таъсир кўрсатиб, кўплаб иқтисодий зиёнларга сабаб бўлиши ва тескари дефицитга олиб келиши мумкин. Шунинг учун ҳар бир қилинган сарф харажатларни тўғри таҳлил қилиш ва унинг даромад ва харажатлар мутаносиблигини аниқлаштириб бориш долзарб масалалардан ҳисобланади. Бу бўйича ҳам кўплаб тадқиқотлар олиб борилган бўлиб, уларнинг айримларини келтириб ўтамиз, сўнгра ҳукумат даражасида Ўзбекистон Республикасининг бюджети даромадлари ва харажатларини таққослаб, унинг жорий ҳолатини таҳлил қиламиз.

Е.С.Сергушина (2016) бу борада ўз тадқиқотида қуйидагиларни баён қилган: “Бюджет ташкилотларининг молиявий таҳлили уни бошқа турдаги ташкилотлар таҳлилидан ажратиб турадиган бир қатор хусусиятларга эга. Бюджет ташкилотларининг молиявий таҳлиliga таъсир қилувчи асосий омиллар:

- молиялаштириш манбаларини ажратиш. Бюджет ташкилотлари, қоида тариқасида, ҳам бюджет, ҳам бюджетдан ташқари молиялаштириш манбаларига эга. Шу муносабат билан харажатларни молиялаштириш манбалари бўйича алоҳида ҳисобга олиш керак. Шунингдек, таҳлил аниқ таҳлилни амалга ошириш учун бошқа кўрсаткичлар тўпламидан фойдаланади;

- бюджет муассасасининг молиявий ҳолатини таҳлил қилишда фойдаланиш мумкин бўлган тўлиқ бўлмаган кўрсаткичлар мажмуи. Кўпгина иқтисодий кўрсаткичлар, масалан, фойда, рентабеллик ёки молиявий барқарорлик бюджет ташкилотларига тааллуқли эмас;

- бюджет ташкилотларида мулкдор мақомининг йўқлиги. Бюджет ташкилотининг барча мулки, қоида тариқасида, давлат мулки ҳисобланади. Бинобарин, мулкни сотиш амалга оширилмайди ва таҳлилда ликвидлик кўрсаткичларидан фойдаланиш мантиқий маънога эга эмас”.

А.Ю.Антипов (2012) эса, “Бюджет муассасаларининг молиявий таҳлили амалга оширилганда бир қатор афзалликларга эга:

- молиявий таҳлил ташкилотдаги бюджет ҳисоби маълумотларини доимий назорат қилиш имконини беради;

- молиявий таҳлил бухгалтерия ҳисоби регистрлари маълумотларидаги, шунингдек, ҳисоб-китоблар корреспонденциясидаги хато ва ноаниқликларни аниқлаш имконини беради;

- тизимли таҳлил фойдаланилмаётган заҳираларни, шунингдек, уларнинг шаклланишига таъсир этувчи омилларни аниқлаш имконини беради;

- бюджет молиявий ҳисоботларини таҳлил қилиш бошқарув сиёсатини шакллантириш ва мавжуд ресурслардан самарали фойдаланиш бўйича таклифларни шакллантириш имконини беради”.

Ҳар қандай таҳлил сингари, бюджет ташкилотларининг молиявий таҳлили ташкилотларда амалга оширилганда бир қатор камчиликларга эга:

- молиявий таҳлилни амалга ошириш учун таҳлилни бевосита амалга оширадиган ходимларнинг муайян малакаси ва тайёргарлиги талаб қилинади;

- бюджет ташкилотида молиявий таҳлил жараёнининг мураккаблиги;

- нотўғри бошқарув қарорларига олиб келиши мумкин бўлган ҳисоб-китоблардаги мумкин бўлган хатолар;

- ҳар бир соҳа бўйича самарали таҳлил методологиясининг йўқлиги. Қоида тариқасида, маълум бир бюджет муассасасида таҳлил ўтказиш жараёнида тузатишган универсал усуллар қўлланилади (М.Ф.Тяпкина, И.О.Власова, 2015).

Бюджет муассасасининг даромадлари ва харажатларини таҳлил қилиш келгуси молиявий йил учун бюджет режасини тузатиш учун харажатлар ёки даромадлар кўрсаткичларининг ўсиши ёки камайишини батафсил кузатиш имконини беради. Шунингдек, ушбу таҳлил ҳисобот йилидаги бошқарув қарорлари бюджет ташкилотининг якуний молиявий натижасига қандай таъсир қилганлигини тушунишга имкон беради (М.Р.Цомаева, Ф.А.Каирова, 2014).

Таҳлил объектлари сифатида таҳлил қилинаётган тармоқнинг ҳар қандай иқтисодий кўрсаткичлари бўлиши мумкин. Бюджет ташкилотини яратиш мақсадлари ва бажариладиган функцияларга қараб, муассасаларнинг иқтисодий фаолиятини ноишлаб чиқариш соҳаси соҳалари контекстида таҳлил қилиш зарурати туғилади. Буларга: мактабгача таълим муассасалари, умумтаълим ва олий ўқув юртлари, соғлиқни сақлаш ташкилотлари, маданият, илмий-тадқиқот институтлари ва бошқалар киради (Д.А.Панков ва бошқалар, 2003). Юқоридаги ташкилотларнинг ҳар бирининг хўжалик фаолияти бюджет ташкилоти фаолиятини таҳлил қилиш объекти ҳисобланади (О.В.Сидоренко, 2004).

Мактабгача таълим муассасалари фаолиятининг асосий иқтисодий кўрсаткичлари болалар сони, гуруҳлар сони, мактабгача таълим муассасасига борадиган кунлар (болалар-кунлар), гуруҳларнинг бандлиги ва ўринлар сони (А.В.Тараскина, И.В.Чирикова, 2010).

Бошқа бюджет ташкилотлари учун бошқа иқтисодий кўрсаткичлар таҳлил қилиш учун хос бўлади. Шуни таъкидлаш керакки, молиялаштириш таҳлилининг ўтказишдан олдин, бу соҳани ва бюджет муассасасининг ўзига хос хусусиятларини диққат билан ўрганиш керак. Таҳлилнинг аниқлиги ва ишончилиги тўғри танланган иқтисодий кўрсаткичларга ва танланган таҳлил методологиясига боғлиқ бўлади.

Энди олимларни бюджет ташкилотларида молиявий ҳолатни таҳлил қилиш тўғрисидаги фикрларини биз мамлакатимиз яхлит давлат бюджети ҳолатида таҳлил қилсакда, жорий ҳолатни бир-бирига ўзаро таққосласак.

1-жадвал.

**Ўзбекистон Республикаси давлат бюджети даромадларининг
2018 - 2022 йил ижроси таҳлили¹, млрд.сўм**

Кўрсаткичлар	2018 йил	2019 йил	2020 йил	2021 йил	2022 йил
ЖАМИ	79 099,1	112165,4	132938,0	164 799	202043
Бевосита солиқлар	15 656,2	31 676,8	45 206,9	58 930	64 447
Билвосита солиқлар	41 280,4	46 427,2	46 428,4	56 290	71 390
Ресурс тўловлари ва мулк солиғи	12 663,4	19 680,7	21 257,0	23 036	23 913
Юқори даромаддан олинадиган солиқ	1 528,0	-	-	-	-
Бошқа даромадлар	7 971,1	14 380,7	20 045,8	26 542	42 293

1-жадвалда Ўзбекистон Республикаси давлат бюджети даромадларининг 2018 - 2022 йил ижроси таҳлил қилинган бўлиб, бюджет даромадлари ўсиш тенденциясига эга. Бюджет даромадларининг асосий қисмини солиқ тушумлари ташкил этиб, 5 йил адвомида ўсиш кескин ўзгарган, яъни 2022 йилда 2018 йилга нисбатан ўсиш, деярли 3 баробарни ташкил этмоқда.

2-жадвалда Ўзбекистон Республикаси давлат бюджети харажатларининг 2018 - 2022 йил ижроси таҳлил қилинган бўлиб, эътиборлиси давлат бюджети харажатлари ўсиш тенденциясига эга. 2005 йилдан буён Ўзбекистон Республикасида профицит ҳолатида бўлган бўлса, 2018 йилдан кейин харажатлар даромадлардан кескин ошиб, дефицит вужудга келаётганлигини кўришимиз мумкин. Кўрсаткичлар бўйича таҳлил қилиб кўрайлик, харажатларнинг ошиши қайсинда юқори эканлиги ва сабабларини изоҳлашга ҳаракат қиламиз. Аввало, жами харажатлар 2018 йилда 79 736,1 млрд.сўм, 2019 йилда 118 008,7 млрд.сўм, 2020 йилда 143 921,0 млрд.сўм, 2021 йилда 188 257,1 млрд.сўм, 2022 йилда 236 578,5 млрд.сўмни ташкил этган ва салбий дефицит мос равишда -637 млрд.сўм, -5 843,3 млрд.сўм, -10 983 млрд.сўм, -23 458,1 млрд.сўм ва -34 535,5 млрд.сўмни ташкил этиб, олдинги дефецитга нисбатан ҳам кўрсаткичлари салбий томонга ўзгараётганлигини кўриш мумкин. Шу билан бирга ижтимоий харажатлар 2018 йилда 42 883,3 млрд.сўм, 2019 йилда 63 542,4 млрд.сўм, 2020 йилда 74 229,0 млрд.сўм, 2021 йилда 92 013,6 млрд.сўм, 2022 йилда 117 722,4 млрд.сўмни ташкил этганлигини алоҳида тўқидлаш лозим, яъни ижтимоий харажатлар 2018 йилга нисбатан 2022 йилда деярли 3 баробарга ортган.

Яна эътиборли жиҳат 2019 йилдан бошлаб Давлат бюджети харажатлари таркибига янги кўрсаткич, яъни давлат қарзларига хизмат кўрсатиш ва қоплаш харажатлари ҳам қўшилиб, 2019-2022 йилларда умумий ҳисобда 8 494 млрд.сўмни ташкил этганлигини ҳам алоҳида қайд этиш лозим.

¹ Иқтисодиёт ва молия вазирлигининг 2018-2022 йиллардаги бюджет параметрларидан фойдаланилиб, муаллиф томонидан шакллантирилди.

2-жадвал.

**Ўзбекистон Республикаси давлат бюджети харажатларининг
2018 - 2022 йил ижроси таҳлили², млрд.сўм**

Кўрсаткичлар	2018 йил	2019 йил	2020 йил	2021 йил	2022 йил
ЖАМИ (Харажатлар)	79 736,1	118 008,7	143 921,0	188 257,1	236 578,5
Ижтимоий харажатлар	42 883,3	63 542,4	74 229,0	92 013,6	117 722,4
Иқтисодиёт харажатлари	8 461,8	18 485,2	16 064,6	21 169,7	33 859,0
Инвестиция харажатларини молиялаштириш	5 396,4	7 048,5	18 885,0	29 900,1	27 695,9
Давлат бошқаруви, адлия, прокуратура ва суд органларини сақлаш харажатлари	3 052,7	5 315	7 798,2	9 329	12 786,6
Ўзини ўзи бошқариш органларини сақлаш харажатлари	613,3	701,1	816,6	1 037,1	965,4
Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, шаҳар ва туманлар бюджетларининг захира жамғармалари	604,1	985,4	1 506,2	1 401,8	
Давлат томонидан ННТ ва фуқаролик жамиятнинг бошқа институтларини қўллаб-қўвватлаш харажатлари	17,8	37,8	47,5	95,6	103,5
Давлат қарзларига хизмат кўрсатиш ва қоплаш харажатлари		1 089,2	1 638,1	2 238,2	3 528,5
Бошқа харажатлар	18 706,6	20 804,1	22 935,9	31 072,1	38 008,8
ЖАМИ (Даромадлар)	79 099,1	112165,4	132938,0	164 799	202043
Профицит (+) ёки дефицит (-)	-637	-5 843,3	-10 983	- 23 458,1	- 34 535,5

Юқорида кўриб чиққанemizдек, давлат бюджетида харажатлар сўнгги 5 йил давомида мутассил ўсиб бормоқда. Ушбу муаммоларнинг мавжудлиги ва уларнинг асосини аниқлаштириш каби масалалар бор экан, давлат бюджети молиялаштириш ва маблағларни мақсадли сарфланиши ўстидан назорат ўрнатиш зарурати ошиб бораверади. Давлат бюджети маблағларини доимий равишда назоратини амалга оширмас эканмиз, бюджет харажатларининг самарали ёки самарасиз аҳамиятини аниқлаштирамас эканмиз маблағларни мақсадли сарфланиши самарадорлиги кўрсаткичларини аниқлаштира олмаймиз.

² Иқтисодиёт ва молия вазирлигининг 2018-2022 йиллардаги бюджет параметрларидан фойдаланилиб, муаллиф томонидан шакллантирилди.

5. Хулоса ва таклифлар.

Давлатга қарашли ташкилотларда бюджетлаштириш ва бюджет назорати ва уларнинг корпоратив мақсадларни аниқлаш ва фойда олишдаги ролини тизимли кўриб чиққач, бюджетлаштириш ва бюджет назорати ҳар қандай ташкилот учун ажралмас восита эканлиги тўғрисида хулоса қилиш зарур. Бюджет ва бюджет назорати билан боғлиқ масалалар ҳар қандай ташкилот (айниқса, давлатга қарашли ташкилотлар) томонидан пухта режалаштирилса ва амалга оширилса, бу харажатларнинг пасайишига ва даромадларнинг кўпайишига олиб келиши мумкин, бу эса ўз навбатида фойдани максимал даражада оширишга олиб келади. Бюджетлаштириш ва бюджет назорати ташкилот фаолияти самарадорлигини оширишини таъминлайди.

Бинобарин, бюджетлаштириш ва бюджет назорати бошқарув самарадорлиги ва юқори маҳсулдорликни оширишга ёрдам беради; бюджет ташкилотлари бюджет ижроси бўйича малака ошириб, доимий равишда ўқитилиши керак. Бу уларга бюджетнинг амалдаги қоидаларига риоя қилиш муҳимлигини тушунишга имкон беради ва бу йўқотишларни минималлаштиради.

Адабиётлар:

Anessi-Pessina et al. (2012). Public sector budgeting in European accounting and public management journals: a review Presented at 7th International Conference on Accounting, Auditing & Management in Public Sector Reforms, Rome.

Batty, J. (1970), Corporate Planning and Budgeting Control, London, MacDonald and Evans ltd

Batty, J. (1982), Accounting for managers, 2nd edition, London, Heinemann Publishers.

Bourmistrov, A and Kaarboe, K. (2013). From comfort to stretch zones, a field study of two multinational companies applying beyond budgeting ideas Manage.

Churchill, G.A. (2001), Marketing Research: Methodological Foundations. Fort Worth: The Dryden Press.

Dunk, A. S. (2009). Budget Emphasis, Budgetary Participation and Managerial Performance: A Note Accounting, Organization and Society, Vol.14, No.4.

Fonjong, L.N. (2007), The Challenges of No PBO governmental Organizations in Anglophone Cameroon. New York: Nova Science Publishers, Inc

Horngren, C. T. Forster, G. & Dater, D. (2012). Cost Accounting: A managerial Emphasis, San Francisco, Simon and Schuster co

Kinyua, F.K. (2015), The Relationship between Budgetary Control and Financial Performance of the Insurance Companies in Kenya (Master's Thesis, School of Business, University of Nairobi).

Preetabh (2010), Advantage of Budgetary Control. Retrieved from: <http://expertscolumn.com/content/advantages-budgetary-control>.

Sponem, S., & Lambert, C. (2016). Exploring differences in budget characteristics, roles and satisfaction: A configurational approach. Management Accounting Research, 30, 47-61. doi: 10.1016/j.mar.2015.11.003

Антипов А.Ю. (2012) Структура бюджета муниципального образования. М.: Лаборатория книги, 127 с

Грибов В.Д. (2014) Экономика организации (предприятия): учебник 6-е изд. – Москва. 416 с.

Кодекс (2021) Ўзбекистон Республикасининг Бюджет Кодекси. Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 21 апрелдаги ЎРҚ-683-сонли Қонуни

Панков Д.А., Головкова Е.А., Пашковская Л.В. (2003) Анализ хозяйственной деятельности бюджетных организаций: учеб. пособие / М.: Новое знание, 409 с.

Сергушина Е.С. (2016) Направления совершенствования бухгалтерской отчетности и анализа ее показателей / Е.С. Сергушина, А.А. Малыйкина // Новая наука: Стратегии и векторы развития. № 4. – С. 188–190.

Сидоренко О.В. (2004) Методические направления комплексного экономического анализа хозяйственной деятельности предприятий // Экономический анализ: теория и практика. № 18. С. 37–39.

Тараскина А.В., Чирикова И.В. (2010) Развитие методики анализа деятельности бюджетных учреждений как инструмент повышения эффективности управления государственными финансами // Экономический анализ: теория и практика. № 28. С. 23–33.

Тяпкина М.Ф., Власова И.О. (2015) Потенциал предприятия: подходы к определению и оценке // Вестник ИрГСХА. № 66. С. 154–160.

Цомаева М.Р., Каирова Ф.А. (2014) Анализ эффективности расходования бюджетных средств в общеобразовательных организациях Республики Северная Осетия. [Электронный ресурс] // Электронный журнал «Евразийский Союз Ученых»: официал. сайт. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=27642236>